

Natuurwaarden en beheer van vochtige bossen en struwelen

Inleiding

In het nat zandlandschap komen naast de grotere eenheden zoals hoogvenen, vennen en natte heiden, ook ecotopen met een relatief klein oppervlak voor, vaak met een geïsoleerde ligging. Het gaat dan bijvoorbeeld om bronnen, hellingvenen, kwelplekken, broekbossen en vochtige struwelen. Veel van deze zogeheten kleine ecotopen worden gekenmerkt door een hoge biodiversiteit. Er is helaas vaak weinig kennis aanwezig over het functioneren van deze kleine ecotopen, hun flora en fauna, de knelpunten bij het beheer en de maatregelen die eventueel nodig zijn voor herstel dan wel verdere ontwikkeling. Tijdens deze veldwerkplaats zijn daarom de laatste inzichten rondom kleine ecotopen gedeeld, waarbij specifiek werd ingegaan op broekbossen en vochtige struwelen. Bij de excursie in het Molenven, een gebied van Landschap Overijssel nabij Saasveld, is ingegaan op de problemen en keuzes die zich voordoen bij het beheer. Ook was er aandacht voor de hoge biodiversiteit die aanwezig is in kleine ecotopen.

Kleine ecotopen vaak onderbelicht

Kleine ecotopen zijn in feite allemaal opeenvolgende successiestadia in het natte zandlandschap (zie het schema hieronder). In grotere eenheden natuur is het beheer vaak gericht op instandhouding van het geheel en niet specifiek op de kleine ecotopen. Vanuit het oogpunt van diversiteit is dat erg jammer. Uit onderzoek blijkt namelijk dat juist deze kleine systemen buitengewoon rijk zijn aan planten, insecten en mossen. Het kan dus heel waardevol zijn om deze systemen extra aandacht te geven in het beheer. De moeilijkheid is vaak dat deze kleine systemen bij inventarisaties niet specifiek in kaart worden gebracht

en dat ze om aangepast beheer vragen dat niet strookt met het beheer van het grotere geheel.

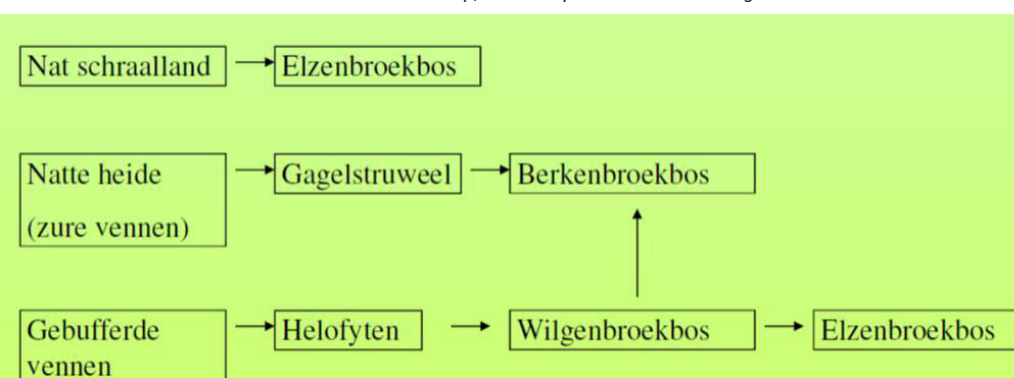
Een eerste stap naar meer zicht op de kleine ecotopen ligt in het goed in kaart brengen van wat er aanwezig is. Door bijvoorbeeld een paddenstoelen- of microfauna-expert gericht naar een gebied te laten kijken, komen kleine, waardevolle plekken aan het licht en kan ook de aanwezigheid van bijzondere, zeldzame soorten vastgesteld worden. Vervolgens moet er gekeken worden wat er nodig is om de soorten en hun microhabitats te behouden. Als dit past binnen het reguliere beheer, dan kan dit gewoon voortgezet worden. Vaak blijkt echter dat het reguliere beheer juist een bedreiging is voor het voortbestaan van bepaalde microhabitats. Dan zal een keuze moeten worden gemaakt: doorgaan met het reguliere beheer of specifieke maatregelen nemen om de kleine ecotopen veilig te stellen?

Hieronder volgt een korte beschrijving van de kleine ecotopen die in deze veldwerkplaats aan de orde zijn geweest.

Gagelstruweel

Gagelstruweel vormt een overgangszone tussen natte heides en berkenbroekbossen. Dit type struweel is tevens te vinden aan randen van vennen en in natte laagten en wordt gekenmerkt door zure, voedselarme omstandigheden en laterale stroming van zuur of zwak gebufferd grondwater. Zodra een gagelstruweel te maken krijgt met verdroging treedt mineralisatie op en zal de vegetatie verruigen. Wordt het te nat, dan sterft de gagel af. Bij langdurige verhoging van het maaiveld of een toename van regenwater zal zich berken-

Links: successiestadia in het natte zandlandschap; Rechts: op excursie in de 'mangrove' van het Molenven

broekbos gaan ontwikkelen. De stroming van het water is echt essentieel: stagnatie van het grondwater leidt tot het verdwijnen van de kenmerkende vegetatie.

Het gagelstruweel bestaat, vanzelfsprekend, uit Wilde gagel (*Myrica gale*). De overige voorkomende planten in deze ecotoop zijn weinig bijzonder. Wel komen er een flink aantal veenmossen voor. Ook wat paddenstoelen en fauna betreft zijn er wel een aantal bijzondere soorten te vinden: het gagelmummiekelkje en het gagelfranjekelkje zijn paddenstoelsoorten die, zoals hun naam al aangeeft, specifiek zijn voor gagelstruwelen. Verder komen er diverse soorten snuitkevers, schildluizen, wantsen, bladrollers en uilen voor. De totale diversiteit van gagelstruwelen is nog niet goed in kaart gebracht. Tijdens de excursie in het Molenven was het voor veel mensen dan ook een grote verrassing om te zien hoeveel diversiteit een simpele verzamel poging in de gagel opleverde: een paar halen met een glazen potje door de vegetatie en het potje was gevuld met een flink aantal verschillende insecten.

Met deze vangst met een glazen potje toonde onderzoeker Hein van Kleef snel en eenvoudig aan dat er met name wat insecten betreft een hoge diversiteit is in gagelstruweel.

Wilgenstruweel

Dit struweel is onder meer te vinden op de overgang van hoogveen naar berkenbroekbos. Afhankelijk van de voedselrijkdom en de zuurtegraad bestaat wilgenstruweel uit de associatie van de geoorde wilg of de associatie van de grauwe wilg. Het grondwater staat boven maaiveld, maar kan in de zomer wel lager staan. Als het grondwater stagneert, dan is wilgenstruweel de climaxvegetatie.

In wilgenstruweel is een groot aantal mossen, veenmossen en paddenstoelen te vinden. Wilgenstruwelen zijn wat mossen betreft een stuk rijker dan de gagelstruwelen. Dit komt doordat de schors van wilgen basenrijker is, de kronen van wilgen meer licht door laten en het microklimaat in wilgenstruweel vochtiger is. Mossen die men kan aantreffen zijn o.a. het blauw boomvorkje en dwergwratjesmos en meer-

dere soorten haarmutsen en kroesmossen. Ook wat paddenstoelen betreft zijn de wilgenstruwelen rijker dan de gagelstruwelen. Onder de tientallen soorten paddenstoelen bevinden zich myccorhiza's, bodemafbrekers en houtbewoners.

Ook de voorkomende fauna is zeer divers: donkere wilgenzandbij, hultstbladvlinder en grote weerschijnvlinder zijn slechts enkele soorten die je in wilgenstruwelen kunt aantreffen. De aantrekkelijkheid van wilgenstruweel hangt mede samen met de vroege bloeitijd van de wilgen. Het struweel vormt daarmee een belangrijke bron van nectar voor vroeg vliegende bijen en vlinders.

Bedreigingen van struwelen

Zowel gagel- als wilgenstruweel kent een aantal bedreigingen. Deze hebben te maken met de hydrologie, de voedselrijkdom en het beheer.

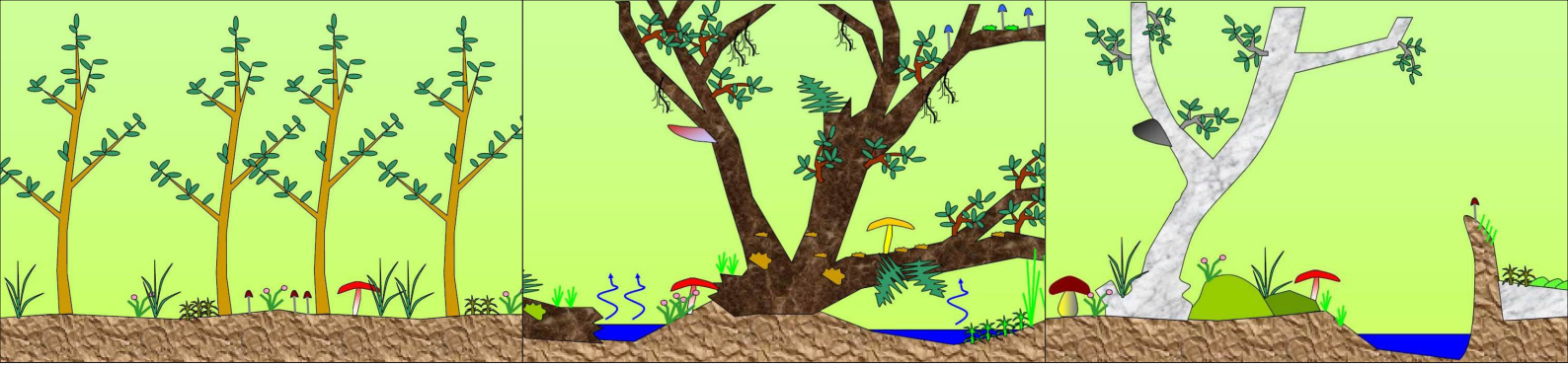
- Hydrologie: zowel verdroging als vernatting is funest voor struweel.
- Voedselrijkdom: als er door vermessing teveel stikstof aanwezig is, dan heeft dit nadelige effecten voor de plantengemeenschap als geheel, maar ook voor de fauna. Te hoge concentraties fosfaat zorgen voor dominantie van soorten als brandnetel en braam in droge delen en liesgras en pitrus in natte delen.
- Beheer/menselijk ingrijpen: een grote bedreiging voor gagelstruweel is het stopzetten van het verwijderen van berkenopslag. Bij wilgenstruweel is het juist andersom: wordt er teveel 'opgeruimd' dan verdwijnt het struweel.

Broekbossen

Voor broekbossen in het algemeen geldt dat ze ontstaan in natte omstandigheden. De mate waarin er langdurig hoog water optreedt, bepaalt in feite welk type broekbos er kan ontstaan. In wilgenbroekbossen is de bodem langdurig nat en zijn er flinke fluctuaties in de waterstand. In berkenbroekbossen is de bodem minder nat. Berkenbroekbossen kunnen bovendien niet tegen langdurige inundatie.

In broekbossen komen veel verschillende microhabitats voor, zoals vochtige plekken en dood hout, waardoor de diversiteit aan flora en fauna hoog is.

V.l.n.r.: Jong broekbos: structuurarm, tamelijk soortenarm; Wilgenbroekbos: epifyten, dood hout, stamvoeten; Berkenbroekbos: stamvoeten, mosbulten, wortelkluiten.

Voor zowel wilgen- als berkenbroekbos geldt dat de diversiteit wat hogere planten betreft niet bijzonder hoog is. Echter, deze bossen zijn wel zeer rijk aan mossen en paddenstoelen. Dat komt doordat er in de broekbossen voortdurend nieuwe microhabitats ontstaan, die zeer geschikt zijn voor mossen en paddenstoelen. Naarmate een broekbos zich verder ontwikkelt, komt er steeds meer structuur, o.a. door de vorming van dood hout.

In het gemiddeld iets drogere berkenbroek ontstaat in de loop van de tijd een lappendeken van stamvoeten, mosbulten en wortelkluiten, die ieder voor zich habitats vormen voor specifieke soorten. In het wilgenbroek is het minder licht en minder zuur, waardoor er geen mosbulten ontstaan, maar hier vestigen zich wel steeds meer epifyten. Deze veranderingen zijn schematisch weergegeven in de tekeningen hierboven.

De stamvoeten, mosbulten, wortelkluiten, het staande en liggende dood hout en de plekken met stilstaand en stromend water vormen de microhabitats waardoor de diversiteit in broekbossen zo hoog is. Het ontwikkelen van deze structuur is een langzaam proces, waardoor het lastig is om hier met beheer in te sturen, als je dat al zou willen. In ieder geval is het belangrijk om zowel de externe als de interne hydrologie in de gaten te houden. Peilfluctuaties en de mate van stroming hebben grote invloed op het systeem: enerzijds zorgen ze voor de nodige variatie, anderzijds kunnen té grote fluctuaties leiden tot het verdwijnen van het broekbos.

Naast het sturen op de hydrologie is het ook van belang om de nitraat-, fosfaat- en sulfaatbalans in de gaten te houden. Het is inmiddels duidelijk dat het voorkomen of afwezig zijn van deze voedingsstoffen van groot belang is voor het functioneren van broekbossen. De rol van stikstof is helaas nog onduidelijk.

Eye-opener voor het beheer

De belangrijkste les van deze veldwerkplaats was voor velen dat de biodiversiteit in de struwelen en broekbossen zo groot is. Vaak ontbreekt het beheerders aan voldoende kennis van mossen, paddenstoelen en insecten om dit goed te kunnen beoordelen. Daardoor wordt de waarde van kleine ecotopen vaak onderschat en wordt deze niet meegenomen in beslissingen over het beheer van een gebied.

Het begint dus met het goed in kaart brengen van de aanwezige kleine ecotopen en hun waarde. Daarmee is behoud echter nog niet geborgd, want feit blijft dat kleine ecotopen onderdeel zijn van een groter geheel en dat hun instandhouding soms vraagt om beheer dat afwijkt van het beheer in dat grotere geheel. Dan sta je als beheerder voor de keuze: ga ik mijn kleine ecotopen met een aantal specifieke maatregelen in stand houden of kijk ik vooral naar het grotere geheel? Aangezien het beheer vaak ook afhangt van allerlei omgevingsfactoren, zal die afweging steeds opnieuw gemaakt moeten worden en overal anders uitpakken.

NB: Het OBN-preadvies 'Kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt' besteedt naast de vochtige struwelen en broekbossen ook uitgebreid aandacht aan bronnen, hellingvenen en kwelzones. Het volledige preadvies is te downloaden op www.natuurkennis.nl.

Meer informatie

Deze veldwerkplaats heeft plaatsgevonden op 29 augustus 2013. De sprekers waren: Emiel Brouwer (B-ware), Hein van Kleef (Stichting Bargerveen) en Loekie van Tweel (Landschap Overijssel). De excursie vond plaats onder leiding van Harry Koster (Landschap Overijssel). De veldwerkplaatsen worden georganiseerd in opdracht van het Bosschap, met een bijdrage van het Colland Fonds. Meer achtergrondinformatie is te vinden op www.veldwerkplaatsen.nl.

Tekst en beeld: Renske Terhürne (Unie van Bosgroepen)

